

Самодін А.В.,

*ад'юнкт Навчально-наукового інституту
підготовки кадрів оперативних служб
міліції Національної академії внутрішніх
справ України*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Формування правової держави в Україні неодмінно пов'язане з реформуванням законодавства щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, наданням пріоритетного значення особистим інтересам над інтересами публічними, встановленням оптимального співвідношення між ними шляхом підвищення рівня юридичного захисту особи. Початком суттєвих змін галузевого законодавства у цьому напрямку стало прийняття Конституції України, яка визначила основні права людини, а їх забезпечення віднесла до головного обов'язку держави. З огляду на це цікавим є реалізація конституційного права людини на недоторканість особистого і сімейного життя у сфері кримінального судочинства, а саме у досудових стадіях кримінального процесу. Оскільки відомо, що під час перевірки заяв і повідомлень про злочини, проведення досудового розслідування трапляються випадки протизаконного та необгрунтованого втручання в особисте життя людини через відсутність ефективних механізмів правового захисту зазначеного права у сфері кримінального судочинства.

Проблем обмеження права людини на недоторканість особистого життя під час провадження у кримінальних справах у своїх дослідженнях торкались С.А. Альперт, Н.М. Волошкіна, Г.Н. Ветрова, В.І. Галаган, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, І.Л. Петрухін, О.Р. Михайленко, Н.І. Мепарішвілі, П.І. Репешко, І.В. Смолькова, С.В. Слинько, В.М. Тертишник та ін. Але в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства постає необхідність комплексного дослідження механізму реалізації права людини на недоторканість особистого і сімейного життя у кримінальному судочинстві, зокрема на його досудових стадіях. Важливо зазначити і те, що досліджувана проблема має розглядатись як мінімум у трьох аспектах: нормативному, правозастосовчому та психологічному.

Нормативний зміст права людини на недоторканість особистого життя та обов'язок його забезпечення державними органами офіційно проголошено в багатьох міжнародних документах. Але правова суть майже всіх юридичних норм зводиться до положень ст. 12 Загальної декларації прав людини, в якій зазначено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію, право на захист від подібних втручань чи посягань¹.

Відповідно до ст. 32 Конституції України право людини на недоторканість особистого життя передбачає: заборону втручатись в особисте життя; заборону збирати, зберігати, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини; можливість особи ознайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або

¹ Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т. Яблонська. – К.: Сфера, 1999. – С. 6-9.

іншою захищеною законом таємницею; вимагати спростування недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї у судовому порядку; вимагати вилучення інформації про своє особисте життя, якщо вона зібрана протизаконно; вимагати відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації тощо. Крім того, кожному громадянину окремими конституційними нормами гарантована недоторканість житла (ст. 30), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31). Як окремі права людини розглядаються право на повагу до гідності (ст. 28) і право на особисту недоторканість (ст. 29).

Відповідно до ст. 23 Закону України "Про інформацію" інформація про особу – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу. Основними даними про особу (персональними даними) є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження². Інформація про особу і її особисте життя набуває статусу конфіденційної, тобто такої, яка поширюється за бажанням особи та відповідно до передбачених нею умов. На думку В.М. Тертишника, сфера особистого (приватного) життя людини – це взаємовідносини в сім'ї, спілкування та стосунки з іншими людьми, зміст приватних щоденників, листів і записок, спосіб життя та всі інші обставини існування людини, які вона сама не вважає за потрібне або можливе розголошувати, а також обставини, які мають конфіденційний характер³.

Тому заборона втручатися в особисте і сімейне життя в Конституції України має, перш за все, інформаційний зміст, оскільки в частинах 2, 3 і 4 мова йде про інформацію, яка стосується особистого і сімейного життя. Крім того, в ч. 4 ст. 32 Конституції робиться наголос на праві особи на вилучення будь-якої інформації та відшкодування моральної шкоди, яка завдана збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації, а спростування інформації можливе в судовому порядку.

У сфері кримінального судочинства право людини на недоторканість особистого та сімейного життя набуває статусу конституційного принципу і визначеного у ч. 2 ст. 14¹ КПК: "Особисте життя громадян ... охороняється законом". Важливість існування такого положення також підкреслюється у ч. 3 ст. 10 проекту КПК: "Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя..."⁴. На жаль, аналізуючи відповідні норми Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації, зокрема главу 2 ("Принципи кримінального судочинства"), ми не знаходимо вказаного права особи серед принципів кримінального судочинства⁵.

Слід зазначити, що гарантіями недоторканості особистого життя людини у сфері кримінального судочинства є: недоторканість житла, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків (ст. 14¹ КПК); необхідність отримання дозволу суду на проведення окремих слідчих дій (статті 177, 190 КПК); можливість проведення закритого судового розгляду кримінальної справи (ст. 20 КПК); неприпустимість розголошення даних досудового розслідування (ст. 121 КПК); процесуальна форма проведення окремих слідчих дій (обшук, виїмка, освідування, огляд та ін.); право відмовитись давати показання відносно себе та близьких родичів, коло яких встановлено законом (ст. 69¹ КПК), право на захист (ст. 21

² Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

³ Тертишник В.М. Гарантії недоторканості приватного життя людини // Права людини та інформація: Зб. наук. праць. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 106.

⁴ Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 29 квітня 2003 р. № 3456 / Суб'єкт законодавчої ініціативи: Кабінет Міністрів України.

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – М.: ООО "ТК Велби", 2003. – С. 12-18

КПК), всебічне повне і об'єктивне дослідження обставин справи (ст. 22 КПК) тощо. Перелічені положення впливають на характер і процесуальний зміст інформації про особисте життя людини, отриманої під час провадження у кримінальних справах, а їх ігнорування розглядається як істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону.

Особливого змісту викладена проблема набуває у досудових стадіях кримінального процесу, оскільки під час розслідування кримінальних справ деколи неможливо уникнути законного втручання в особисте життя людини.

На думку більшості вчених, конституційні принципи діють на всіх стадіях кримінального процесу, включаючи і початкову його стадію – порушення кримінальної справи. Зміст стадії порушення кримінальної справи полягає у діяльності органів досудового розслідування з прийняття, реєстрації, розгляду, перевірки заяв та повідомлень про злочини, а також прийняття по них процесуальних рішень відповідно до закону. Перевірка заяв і повідомлень про злочини проводиться з моменту прийняття заяви або повідомлення про злочин і до винесення постанови про порушення кримінальної справи або про відмову в цьому. У цей період органи досудового розслідування проводять дії, які спрямовані на перевірку одного з передбачених законом приводів до порушення кримінальної справи, встановлюють коло осіб, які можуть володіти інформацією про обставини вчиненого злочину тощо. Вона проводиться шляхом відібрання пояснень від окремих громадян та посадових осіб, витребування необхідних документів, проведення оперативно-розшукових заходів (ч. 5 ст. 97 КПК) та дозволених законом слідчих дій (ч. 2 ст. 190 КПК – огляд місця події; ч. 3 ст. 187 КПК – накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку) тощо. Межі такої перевірки окреслюються предметом доказування у конкретній кримінально-правовій ситуації. В отриманих відомостях може міститися інформація про особисте життя окремих осіб, тому виникає необхідність забезпечення недоторканості особистого життя людини й до порушення кримінальної справи.

Право на недоторканість особистого життя обмежується під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, які пов'язані з оглядом житла особи, порушенням таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків. У цих випадках орган дізнання, слідчий безпосередньо сприймають інформацію особистого характеру, яка міститься у листах, особистих документах, фонограмах тощо. Крім того, інформація про особисте життя може бути отримана від осіб – носіїв відповідної інформації як від власників інформації, або від осіб, яким відповідні відомості були довірені (їдеться про суб'єктів професійної таємниці). Зазначені особи мають право попередньо одержати від дізнавача, слідчого, прокурора роз'яснення, які підтверджують необхідність одержання зазначених відомостей органом кримінального переслідування.

Різна й форма надання відомостей органам, які проводять перевірку заяв і повідомлень про злочини. Інформація може бути повідомлена особами під час відібрання у них пояснень, а може міститися у документах, які надані громадянами, посадовими особами та організаціями. Отже, інформація про особисте життя людини може бути отримана безпосередньо або опосередковано. Але в обох випадках юридичною умовою законності проведення перелічених заходів є факт прийняття заяви або повідомлення про злочин, а також і необхідність провести їх перевірку у встановлені законом строки. Винесення постанови про порушення кримінальної справи свідчить про наявність ознак злочину і дозволяє застосовувати заходи процесуального примусу для збору відомостей про особисте життя людини.

До порушення кримінальної справи чинний КПК не надає можливості органу дізнання, слідчому зобов'язати осіб не розголошувати обставини особистого життя, які їм стали відомі у зв'язку з проведенням перевірки заяв і повідомлень про злочини. Така можливість передбачена законодавцем лише після порушення кримінальної справи, тобто на стадії досудового слідства (ст. 121 КПК), хоча чинний Кримінальний кодекс передбачає відповідальність за порушення недоторканості приватного життя (ст. 182). Тому ми пропонуємо законодавчо закріпити положення про те, що у необхідних випадках органи досудового розслідування мають

право відбирати у певних осіб (очевидець, правопорушник, спеціаліст, поняті та ін.) підписку про обов'язок нерозголошення обставин, які стали їм відомі у зв'язку з перевіркою заяв і повідомлень про злочини. Одним із засобів реалізації прав учасників кримінального процесу є можливість оскарження дій і рішень органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також можливість відшкодування шкоди, яка завдана протизаконними діями вказаних органів. На стадії порушення кримінальної справи це теоретичне положення знайшло лише часткове відображення у чинному КПК. Зокрема, на постанову судді про надання дозволу на проведення певних оперативно-розшукових заходів з метою перевірки заяв і повідомлень про злочини, може бути принесена апеляція з додержанням порядку і у випадках, передбачених статтями 177, 178, 190 КПК. Законодавець у категоричній формі визначив, що постанова судді про накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, про огляд житла чи іншого володіння особи оскарженню не підлягає, що, на наш погляд, суттєво обмежує право людини на недоторканість особистого життя. У чинному КПК також не передбачено можливості оскарження незаконних дій і рішень органів досудового розслідування до винесення постанови про порушення кримінальної справи. Тому вважаємо за необхідне закріпити у кримінально-процесуальному законодавстві можливість оскаржувати незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду з моменту прийняття заяви або повідомлення про злочин. Враховуючи викладене, юридичними підставами для отримання інформації про особисте життя людини до порушення кримінальної справи є: 1) наявність передбаченого ст. 94 КПК приводу до порушення кримінальної справи; 2) його прийняття у встановленому законом порядку; 3) обґрунтована необхідність перевірки приводу шляхом проведення оперативно-розшукових заходів та дозволених законом слідчих дій. При цьому до гарантій недоторканості особистого життя людини до порушення кримінальної справи слід віднести: інформація про особисте життя людини зібрана під час перевірки заяви або повідомлення про злочин, має не виходити за межі предмета доказування; дозвіл законодавця проводити певні оперативно-розшукові заходи та слідчі дії до винесення постанови про порушення кримінальної справи, а також, у встановлених законом випадках, необхідність винесення відповідної постанови суддею, або отримання дозволу від власника інформації; складання протоколу слідчої дії, під час проведення якої одержується інформація про приватне життя особи; можливість накладення обов'язку не розголошувати інформацію про особисте життя людини до винесення постанови про порушення кримінальної справи; право особи відмовитись давати пояснення щодо себе та близьких родичів, коло яких встановлено законом, а також отримати попередні роз'яснення про необхідність збору інформації про особисте життя; право оскаржувати незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду до порушення кримінальної справи тощо.

Привертає увагу питання забезпечення вказаного права під час проведення окремих слідчих дій. На жаль, чинне кримінально-процесуальне законодавство зобов'язує посадових осіб органів досудового розслідування дотримуватись процесуальних умов щодо обмеження права на недоторканість особистого життя лише при проведенні окремих слідчих дій: освідуванні (ч. 3 ст. 193 КПК), відтворенні обстановки і обставин події (ч. 2 ст. 194 КПК), обшуку чи виїмки (ст. 185 КПК). Водночас, обставини, що підпадають під категорію особисте життя, можуть встановлюватися і досліджуватись під час проведення інших слідчих дій, таких, як огляд місця події, огляд документів, судова експертиза, допит потерпілого (свідка, обвинуваченого) і та ін., так само, як право особи на честь і гідність може бути порушене фактично при всіх слідчих діях. Так, огляд (ст. 190 КПК) проводиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи. Законом передбачено проведення огляду місцевості, приміщення, предметів та документів. У невідкладних випадках дозволяється проводити огляд житла без письмової згоди його володільця і рішення суду. При провадженні цієї слідчої дії є висока ймовірність отримання інформації про особисте життя людини, але законодавцем у зазначеній нормі не передбачено процесуальної можливості забезпечити конфіденційність такої інформації безпосередньо під час її проведення, як це зроблено у ст. 185 КПК: "Під час обшуку або

віймки слідчий повинен вживати заходів до того, щоб не були розголошені виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні". При проведенні допиту інформація про особисте життя може бути отримана як безпосередньо від самого власника такої інформації, так і від інших осіб. При цьому у першому випадку допустимість повідомлення таких відомостей визначає їх власник, а в іншому - дізнавач, слідчий в межах обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, або мають значення тактичного характеру. Тому, на наш погляд, необхідно надати право дізнавачу, слідчому, прокурору, суду вимагати від учасників слідчих і судових дій не розголошувати відомості про особисте життя, про що відбирати від учасників таких дій відповідну підписку.

Для вирішення проблеми захисту особистого життя людини від протиправного і необгрунтованого втручання в нього органів дізнання і досудового слідства під час здійснення ними кримінально-процесуальної діяльності, необхідно також законодавчо встановити процесуальні підстави і умови втручання в особисте життя, а також встановити процесуальні межі допустимості втручання в особисте життя людини органами досудового розслідування під час перевірки інформації про злочини і досудового провадження у кримінальній справі.

Враховуючи викладене, головними аспектами реалізації зазначених положень на досудових стадіях кримінального процесу є гарантування законного та обгрунтованого процесуального режиму отримання, зберігання, використання та розповсюдження конфіденційної інформації про особисте життя людини, а також надання можливості вимагати спростування недостовірної інформації про себе або про членів своєї сім'ї, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, яка завдана незаконними діями органів досудового розслідування з такою інформацією.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту підготовки кадрів оперативних служб міліції
Національної академії внутрішніх справ України (протокол № 11 від 2 лютого 2004 року)*

*Гордін Л.Я.,
оперуповноважений карного розшуку
Жовтневого РВВС міста Харкова*

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

Розкриття та розслідування багатьох тяжких та особливо тяжких злочинів, вчинених в умовах неочевидності, часто стає можливим завдяки постійній взаємодії слідчого з оперативними працівниками, своєчасному вжиттю низки спільних заходів, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила злочин, та її викриття. В юридичній літературі склалися різні точки зору щодо конкретних організаційних форм взаємодії слідчих груп з органами дізнання: перша група авторів найбільш ефективною вважає слідчо-оперативну групу, в якій під єдиним началом співпрацюють слідчі(й), оперативні працівники¹; інша точка зору полягає

¹ Карнеева Л.М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками органов милиции // Соц. Законность. – 1981. – № 5. – С. 51; Бажанов С.В. Групповой метод как способ повышения эффективности предварительного следствия // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. – Куйбышев, 1989. – С. 123